

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կառավարական կարգադրութիւն հայոց եկեղեցական կալուածների եւ գումարների մասին:—Պաշտօնական հաղորդագրութիւններ:—Քուրսասանի գաղթականութեան մասին նոր օրէնք:—Երեւանի նահանգի եւ Կարսի շրջանի հայ փախսականների բիւր:—Պարսկահպասակների դրութիւնը որոշող կարգադրութիւն:—Զինուորների երդման տեղը:—Մրդվիճի գաւառապետի թոճած մի խումբ:—Մամուլի վերաբերեալ կարգադրութիւն:

ԿԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Высочайше утвержденное 12 Іюня 1903 г. положеніе Комитета Министровъ о сосредоточеніи управленія имуществами армяно-григоріанской церкви въ Россіи въ вѣдѣніи правительственныхъ учреждений и о подлежащихъ передачѣ въ вѣдѣніе Министерства Народнаго Просвѣщенія средствахъ и имуществахъ означенной церкви, коими обезпечивалось существованіе армяно-григоріанскихъ церковныхъ училищъ.

ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ, по положенію Комитета Министровъ, въ 12 день Іюня 1903 г. Высочайше повелѣтъ соизвоилъ:

І. Передачу имуществъ армяно-григоріанской церкви въ вѣдѣніе и управленіе подлежащихъ Министерствъ осуществить на слѣдующихъ основаніяхъ:

1) Всѣ принадлежащія армяно-григоріанскимъ церквамъ, монастырямъ, духовнымъ установленіямъ и духовно-учебнымъ заведеніямъ недвижимыя имущества, за установленными ниже сего (ст. 2 и прим. къ ней) изъятіями, передать въ порядкѣ, опредѣленномъ особо утвержденными правилами, изъ управленія духовенства и духовныхъ установленій сего исповѣданія въ завѣдываніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, а принадлежащіе означеннымъ учрежденіямъ капиталы—въ завѣдываніе Министра Внутреннихъ Дѣлъ, сохраняя за армяно-григоріанскою церковью права собственности на сіи имущества и капиталы.

2) Передачѣ въ завѣдываніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ подлежатъ слѣдующія имущества армяно-григоріанской церкви:

а) земли какъ населенныя, такъ и ненаселенныя, какого бы наименованія и рода онѣ ни были, также отдѣльные лѣса, луга, пастбища, рыбныя ловли, мельницы и проч. Изъ сего изъемяются однако же: пространства земли, находящіяся подъ зданіями церквей, монастырей, часовенъ и т. п. и подъ строеніями, занимаемыми архіерейскими домами, духовными установленіями, приходскимъ какъ городскимъ, такъ и сельскимъ духовенствомъ и духовно-учебными заведеніями земли, заключающіяся въ церковныхъ и кладбищенскихъ оградахъ, и, наконецъ, находящіяся въ пользованіи духовенства усадебныя участки земли, занятые садами, огородами, пашнями и т. п., пространствомъ не свѣше твехъ десятинъ при каждой приходской церкви, не сдаваемыми въ постороннія руки для извлеченія дохода, и

б) всѣ тѣ изъ принадлежащихъ армяно-григоріанскимъ церквамъ, духовенству и духовнымъ учрежденіямъ сего исповѣданія домовъ и строеній, которые не нужны для помѣщенія и необходимаго хозяйства самого духовенства и означенныхъ учреждений.

Примѣчаніе. Настоящія правила не распространяются на недвижимыя имущества и капиталы, принадлежащія армянской церкви въ г.г. С.-Петербургъ и Москвѣ.

3) Указанному выше порядку завѣдыванія подчинны также имущества и капиталы, которые впредь будутъ, въ

видѣ пожертвованій или отказовъ по завѣщаніямъ, поступать въ пользу означенныхъ учреждений.

4) Завѣдываніе доходами отъ упомянутыхъ имуществъ и управленіе капиталами сосредоточить въ Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ, по Департаменту Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій, въ которое должны быть передаваемы Министромъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, вмѣстѣ съ отчетностью по управленію этими имуществами, выручаемые отъ оныхъ доходы за уплатою всѣхъ лежащихъ на принятыхъ имъ въ свое вѣдѣніе недвижимыхъ имуществахъ повинностей и обязательствъ и за производствомъ указанныхъ ниже удержаній.

Засимъ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ передаетъ эти доходы, а равно и суммы, образовавшіяся изъ процентовъ отъ поступившихъ въ его завѣдываніе капиталовъ, за нижеуказанными отчисленіями, тѣмъ духовнымъ установленіямъ, отъ коихъ сіи имущества и капиталы приняты.

5) Изъ получаемого отъ недвижимыхъ имуществъ дохода отчисляются къ ежегодному отпуску: а) не свыше 10% распоряженіемъ Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ на расходы по управленію указанными недвижимыми имуществами и на образованіе особаго запаснаго капитала для удовлетворенія чрезвычайныхъ расходовъ по означеннымъ имѣніямъ въ видахъ ихъ улучшенія, и б) 5% распоряженіемъ Министра Внутреннихъ Дѣлъ на образованіе вспомогательнаго капитала армяно-григоріанской церкви для употребленія онаго на нужды армяно-григоріанскихъ церковныхъ установленій и на общія потребности управленія сей церкви съ тѣмъ, чтобы въ сей капиталъ обращался и излишекъ отъ вышеозначенныхъ (п. а) 10%.

6) Въ случаѣ возникновенія сомнѣній или недоразумѣній по вопросу о томъ, подлежатъ ли тѣ или иные находяшіеся во владѣніи духовенства и духовныхъ учреждений имущества и капиталы сосредоточенію въ вѣдѣніи Правительства, дѣло о семъ представляется на разрѣшеніе Министра Внутреннихъ Дѣлъ.

II. Предоставить: 1) Министру Внутреннихъ Дѣлъ: а) выработать основанія для производства расходовъ изъ

вспомогательнаго капитала армяно-григоріанской церкви примѣнительно къ правиламъ о вспомогательномъ капиталѣ римско-католическаго духовенства и предположенія свои по сему предмету внести на утвержденіе установленнымъ порядкомъ, и б) установить порядокъ отчетности духовныхъ установленій въ израсходованіи передаваемыхъ имъ доходовъ, и 2) Министрамъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ и Внутреннихъ Дѣлъ, по взаимному ихъ соглашенію, установить: а) правила о порядкѣ передачи имуществъ и капиталовъ армяно-григоріанской церкви въ завѣдываніе подлежащихъ Министерствъ и б) правила о порядкѣ управленія указанными имуществами;

и III. Въ измѣненіе Высочайше утвержденнаго 26 Марта 1898 г. положенія Комитета Министровъ постановить:

Предоставить Министрамъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, Внутреннихъ Дѣлъ и Народнаго Просвѣщенія, по принятіи, на основаніи изложенныхъ въ ст. 1 настоящаго положенія правилъ, имуществъ армяно-григоріанской церкви въ казенное управленіе, привести въ извѣстность по взаимному соглашенію имущества, коими обезпечивалось бы существованіе принятыхъ въ вѣдѣніе Министерства Народнаго Просвѣщенія школъ, и затѣмъ: а) указать тѣ имущества, которыя необходимо оставить для непосредственныхъ потребностей училищъ, и б) опредѣлить, соотвѣтственно доходности остальныхъ имуществъ, размѣръ денежныхъ суммъ, подлежащихъ ежегодно передачѣ вѣдомству народнаго просвѣщенія на содержаніе указанныхъ выше училищъ.

На основаніи Высочайше утвержденного 12 іюня 1903 года положенія Комитета Министровъ, по соглашенію съ Министромъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, утверждаю. С.-Петербургъ, 30 іюня 1903 г.

Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Статсъ-Секретарь (подписаль) *Леве.*

ПРАВИЛА

о порядкѣ передачи имуществъ и капиталовъ армяно-григоріанской церкви въ завѣдываніе подлежащихъ Министерствъ.

1. Свѣдѣнія объ имуществѣхъ армяно-григоріанской церкви, подлежащихъ, на основаніи Высочайше утвержденного 12 іюня 1903 г. положенія Комитета Министровъ, изъятію изъ вѣдѣнія духовныхъ установленій передаются: въ предѣлахъ европейской Россіи— изъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ въ Министерсство Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ и подлежащимъ по мѣсту нахождения сихъ имуществъ, Губернаторамъ и Градоначальникамъ, а по епархіямъ, входящихъ въ предѣлы Кавказскаго края, изъ управленія Главнначальствующаго—уполномоченному Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ на Кавказѣ и мѣстнымъ Губернаторамъ и Начальникамъ областей. Министерсво Земледѣлія и Горсударственныхъ Имуществъ и уполномоченный сего Министерства на Кавказѣ передаютъ полученныя ими свѣдѣнія въ подвѣдомственныя имъ губернскія управленія.

2. По мѣрѣ получения на мѣстѣ означенныхъ свѣдѣній въ видѣ вѣдомостей, извлеченныхъ изъ послѣднихъ отчетовъ Эчміадзинскаго Синода, Губернаторы по соглашенію съ управляющими Государственными Имуществами дѣлаютъ одновременно распоряженіе о командированіи подвѣдомственныхъ имъ довѣренныхъ должностныхъ лицъ для совмѣстнаго пріема изъ вѣдѣнія армяно-григоріанскихъ духовныхъ установленій церковныхъ и

муществъ и капиталовъ, снабжая означенныхъ лицъ надлежащими указаніями, формальнымъ предложеніемъ и образцами приѣмныхъ протоколовъ и описей.

3. Въ каждомъ городѣ и уѣздѣ приѣмъ недвижимыхъ имуществъ и капиталовъ начинается преимущественно съ имѣній, которыя отличаются своей значительностью.

4. Указанные чиновники, по прибытіи на мѣсто, приглашаютъ, для содѣйствія въ порученномъ имъ дѣлѣ, представителя мѣстной полиціи, мѣстнаго армяно-григоріанскаго благочиннаго, если таковой имѣется, а также то духовное лицо или представителя того духовнаго установленія, въ вѣдѣніи коего находится принимаемое имущество, а кромѣ того: въ городахъ представителя городского общественнаго управленія, а въ сельскихъ мѣстностяхъ—не менѣе двухъ стороннихъ добросовѣстныхъ изъ мѣстныхъ жителей и сельскаго старшину. При приѣмѣ имуществъ церковныхъ долженъ находиться ктиторъ или староста, въ непосредственномъ управленіи коего состоитъ все церковное имущество (ст. 1225 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣд., изд. 1896 г.).

5. Приступая къ обзорѣнію подлежащихъ приѣму имуществъ, уполномоченныя на это лица требуютъ прежде всего предъявленія имъ ктитормъ, настоятелемъ монастыря или начальствующимъ въ духовномъ установленіи лицомъ инвентарныхъ описей всему церковному или монастырскому, а также семинарскому и иному имуществу, и установленныхъ ст. 1226 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣданій шнуровыхъ книгъ, а также плановъ, контрактовъ, подлинныхъ документовъ на владѣніе, долговыхъ обязательствъ, квитанцій на вклады и капиталы или книжекъ сберегательной кассы, а также другихъ актовъ, относящихся до состоящихъ въ вѣдѣніи церкви имѣній, долговыхъ обязательствъ и капиталовъ.

Примѣчаніе. За отсутствіемъ въ большей части армяно-григоріанскихъ монастырей монашествующей братіи и установленныхъ закономъ (ст. 1235 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣд.) монастырскихъ правленій, надлежитъ, приданныхъ условіяхъ, предварительно выѣзда на мѣсто для принятія имуществъ, истребовать вышеуказаннымъ порядкомъ предъявленіе документовъ и описей изъ

мѣстныхъ епархіальныхъ Консисторій, въ коихъ сосредоточены по закону означенныя свѣдѣнія.

6. По повѣркѣ означенныхъ описей и документовъ, уполномоченные приступаютъ къ принятію самаго имущества при чемъ наблюдается:

а) городскіе дома, лавки, каравансарай, мельницы, винные подвалы и другія хозяйственныя сооруженія, за исключеніемъ жилыхъ строеній и помѣщеній, а также хозяйственныхъ складовъ и построекъ, оставляемыхъ въ распоряженіи духовенства для его нуждъ, принимаются со всѣмъ принадлежащимъ къ нимъ инвентаремъ и съ состоящею подъ ними землею.

б) дачныя помѣшенія Патріарха-Католикоса и епархіальныхъ начальниковъ, гдѣ таковыя издавна имѣются, съ прилегающими къ нимъ садами, огородами и рощами, оставляются въ вѣдѣніи означенныхъ духовныхъ лицъ;

в) въ земельныхъ имѣніяхъ, какъ пахотныхъ, такъ и лѣсныхъ принимаются съ имѣніемъ всѣ орудія производства, но скотъ, хлѣбъ и другіе наличные хозяйственные запасы оставляются въ пользу лицъ и учреждений, изъ вѣдѣнія коихъ означенныя имѣнія изъемяются;

г) если земельныя угодія, состоящія во владѣніи церкви или духовнаго установленія, превышаютъ установленную закономъ 3-хъ десятинную норму въ незначительной степени и по отграниченіи не могутъ составить самостоятельной хозяйственной единицы, то излишки эти, впредь до особаго распоряженія, приему не подлежатъ, о чемъ надежитъ пояснить въ протоколѣ, и

д) изъ капиталовъ подлежатъ приему всѣ процентныя бумаги, закладныя на недвижимости и долговыя обязательства, а изъ наличныхъ церковныхъ денегъ всѣ въ круглыхъ сотняхъ сверхъ тысячи рублей. Излишекъ оставляется на текущіе церковные расходы, о чемъ надлежитъ пояснить въ приѣмномъ протоколѣ.

7. По тщательномъ осмотрѣ въ натурѣ принимаемаго отъ церквей и духовныхъ установленій имущества, уполномоченные составляютъ, по данному имъ образцу, и за подписаніемъ лицъ, участвовавшихъ при приѣмѣ и осмотрѣ имущества, подробный въ двухъ экземплярахъ протоколъ о приѣмѣ онаго, затѣмъ, передавъ описанное недвижимое имущество, съ принадлежностями, уполно-

моченному на то должностному лицу Управленія Государственныхъ Имуществъ, доносить о томъ немедленно Губернатору и мѣстному управленію, представляя при томъ, для доставленія Министрамъ Внутреннихъ Дѣлъ и Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, по принадлежности, описи дѣйствительно принятаго имущества. Документы на капиталы и самые капиталы, гдѣ таковыя окажутся, представляются Губернаторамъ для пересылки въ депозиты Министреста Внутреннихъ Дѣлъ по Департаменту Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій.

8. Если недвижимое имѣніе данной церкви или духовнаго установленія расположено въ другомъ уѣздѣ или губерніи, то уполномоченные, по истребованіи надлежащихъ на оное документовъ и описей, представляютъ таковыя мѣстному Губернатору для отсылки Начальнику той губерніи, гдѣ расположено имѣніе, для дальнѣйшихъ распоряженій о его приѣмѣ.

9. Если принятое имущество или часть онаго сдана въ аренду или въ пользованіе по договору или по существующему мѣстному обычаю, то съемщики или арендаторы извѣщаются о приѣмѣ сихъ имуществъ въ завѣдываніе казны и предупреждаются, чтобы слѣдующіе съ нихъ платежи вносили впредь въ подлежащія казначейства, съ точнымъ указаніемъ соотвѣтственнаго депозита, а взносы натурою лицу уполномоченному на управленіе принятымъ имѣніемъ.

10. Всѣ расходы по передачѣ упомянутыхъ имуществъ въ вѣдѣніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ производятся изъ мѣстныхъ кредитовъ на командировки, съ возмѣщеніемъ произведенныхъ расходовъ изъ суммы, подлежащей отчисленію въ количествѣ 10 процентовъ изъ дохода съ недвижимыхъ имуществъ армяно-григоріанской церкви, а по пересылкѣ и переводу капиталовъ въ вѣдѣніе Министра Внутреннихъ Дѣлъ за счетъ сихъ капиталовъ.

— Директоръ Департамента Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій (подписаль) *Мосоловъ*.

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հաստատուած 12 յունիսի 1903 թ. Կանօնադրութիւնը համեմատ Մինիստերների Կօմիտէտի որոշման Ռուսաստանի հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածների վարչութեան կենդրոնացման մասին կառավարչական հիմնարկութիւնների տեսչութեան մէջ և յիշեալ եկեղեցուն պատկանեալ միջոցների և գոյքերի Ժողովրդական Լուսաւորութեան Մինիստրութեան տեսչութեանը յանձնելու մասին, որոնցով ապահոված էր հայ-լուսաւորչական եկեղեցական դպրոցների գոյութիւնը:

ԹԱԳԱԽՈՐ ԿԱՅՍՐԸ, Մինիստերների Կօմիտէտի որոշման համեմատ յունիսի 12-ին 1903 թ. Բ ա ր ձ ր ա գ ո յ ն հրամայել բարեհաճեց՝

I. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածների յանձնելը պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տեսչութեանը և վարչութեանը իրագործել հետևեալ հիմունքներով:

1) Հայ-լուսաւորչական եկեղեցիներին, վանքերին, հոգևոր հաստատութիւններին և հոգևոր դպրոցներին պատկանեալ բոլոր անշարժ կալուածները ներքոյ յիշած (յօդուած 2 և նրա ծանօթութիւնը) սահմանեալ բացառութիւններով յանձնել այն կարգով որ որոշուած են առանձին հաստատուած կանօններով այս դաւանութեան հոգևորականութեան և հոգևոր հաստատութիւնների վարչութիւնից երկրագործութեան և Պետական Կալուածների Մինիստրի տեսչութեանը, իսկ յիշեալ հաստատութիւնների դրամագլուխները—ներքին Գործերի Մինիստրի տեսչութեանը, թողնելով այդ կալուածների և դրամագլուխների սեպականութեան իրաւունքը հայ-լուսաւորչական եկեղեցուն:

2) Երկրագործութեան և Պետական Կալուածների Մինիստրի տեսչութեանը յանձնելու են հայ-լուսաւորչական եկեղեցու հետևեալ կալուածները՝

ա) թէ բնակութիւն ունեցող և թէ անբնակ հողերը՝ ինչ անուն էլ ունենան և ինչ տեսակի էլ որ լինեն, նոյնպէս առանձին անտառները, մարգագետինները, արօտաբուրները, ձկնորսութիւնները, ջրաղացները և այլն: Սրանից բաց են հանվում սակայն՝ հողի այն տարածութիւնը, որի վրա գտնվում են եկեղեցիների, վանքերի, մատուռների և այլն շինութիւնները և հողերը, որոնց վրայ շինուած են առաջնորդարանները, հոգևոր հաստատութիւնները, ծխական թէ քաղաքային և թէ գիւղական հոգևորականութեան տները և հոգևոր դպրոցների շինութիւնները և այն հողերը, որոնք գտնվում են եկեղեցիների և գերեզմանոցների շրջապատի մէջ և վերջապէս հոգևորականութեան ձեռքում

ևզած ադարակային հողամասերը, որոնց վրայ գտնվում են այդիններ, բանջարանոցներ, արտեր և այլն, որոնք կարող են լինել տարածութեամբ ոչ աւելի քան երեք դասետին ծխական եկեղեցուն կից և որոնք չեն տրվում օտարի ձեռքը եկամուտ ստանալու համար և

բ) հայ լուսաւորչական եկեղեցիներին, հոգևորականութեանը և այդ դաւանութեան հոգևոր հաստատութիւններին պատկանող տներից և շինութիւններից այն բոլորը, որոնք հարկաւոր չեն բնակութեան և հենց իրան հոգևորականութեան և վերոյիշեալ հաստատութիւնների անհրաժեշտ տնտեսութեան համար:

Ծանօթութիւն: Ներկայ կանօնները չեն տարածվում այն անշարժ կալուածներէ և դրամագլուխների վրայ, որոնք պատկանում են հայ եկեղեցու Ս. Պետրբուրգ և Մոսկվայ թաղաքներում:

3) Տեսչութեան ցոյց տուած կարգին ենթարկել նոյնպէս այն կալուածները և դրամագլուխները, որոնք սրանից յետոյ որպէս նուիրատութիւններ և կտակածներ կը ստացուեն յօգուտ յիշեալ հաստատութիւնների:

4) Յիշեալ կալուածներից ստացւող եկամուտների հսկողութիւնը և դրամագլուխների կառավարութիւնը կենդրոնացնել Ներքին Գործերի Մինիստրութեան մէջ օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի ղեկարարամէնտում, որին Երկրագործութեան Պետական Կալուածների Մինիստրը այդ կալուածների կառավարութեան հաշուետվութեան հետ միասին պէտք է յանձնէ նրանցից ստացուած եկամուտները, դուրս գալով սրանցից իր տեսչութեան տակ առած անշարժ կալուածների վրայ դրուած բոլոր հարկերը և պարտավճարները, ևս և ստորև մատնացոյց արած հանումները կատարելուց յետոյ:

Ապա Ներքին Գործոց Մինիստրութիւնը յանձնում է այդ եկամուտները, նոյնպէս և այն գումարները, որոնք դոյալել են են նրա վերահսկողութեան տակ մտած դրամագլուխների տոկոսներից, ստորև ցոյց տուած հանումներից յետոյ, այն հոգևոր հաստատութիւններին, որոնցից ընդունուած են այդ կալուածները և դրամագլուխները:

5) Անշարժ կալուածներից ստացւող եկամուտից հանվում են իւրաքանչիւր տարի ի տուուչութիւն ա) ոչ աւելի քան 10% Երկրագործական և Պետական Կալուածների Մինիստրի տրամադրութեան տակ, որ նա ծածկէ յիշեալ կալուածների վրայ արած ծախսերը և կազմէ առանձին պահեստի գումար յիշեալ կալուածների արտակարգ ծախսերին բաւարարութիւն տալու:

նրանց բարւոքման նպատակով և բ) 50/0 ներքին Գործերի Մինիստրութեանը թէ կազմելու հայ-լուսաւորչական եկեղեցական օժանդակիչ դրամագլուխ հայ-լուսաւորչական եկեղեցական հաստատութիւնների կարիքները հոգալու և թէ այդ եկեղեցու վարչութեան ընդհանուր պահանջների համար այն պայմանով, որ այս դրամագլուխ մէջ մտնէ յիշեալ (կ. ա.) 100/0 մնացած աւելորդը:

6) Կառկածներ կամ թիրիմացութիւններ ծագելու դէպքում այն հարցի առիթով թէ հոգևորականութեան և հոգևոր հաստատութիւնների իրաւասութեան տակ գտնուող այս կամ այն կալուածները ենթակայ են արդեօք կառավարութեան տեսչութեան մէջ կենդրոնացման, գործը սրա մասին ներկայացվում է ներքին Գործոց Մինիստրին վճռելու համար:

II. Յանձնել՝ 1) ներքին Գործերի Մինիստրին՝ ա) մշակել հիմունքներ ծախսեր անելու համար հայ-լուսաւորչական եկեղեցու օժանդակիչ դրամագլխից՝ համաձայն այն կանօնների, որոնք գործադրվում են հռոմէական-կաթոլիկ հոգևորականութեան օժանդակիչ դրամագլխի վերաբերմամբ և իր կարծիքները այս հարցի մասին առաջարկել ի հաստատութիւն սահմանեալ կարգով և բ) սահմանել հոգևոր հաստատութիւնների հաշուետուութեան կարգը նրանց յանձնուած արդիւնքները ծախսելու վերաբերմամբ և 2) Հոգաւորութեան և Պետական կալուածների և ներքին Գործոց Մինիստրներին փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշելու՝ ա) այն կանօնները, որոնց համաձայն հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները և դրամագլուխները պէտք է յանձնուեն պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տեսչութեանը և բ) այն կանօնները, թէ ինչ կարգով պէտք է կառավարուեն յիշեալ կալուածները:

և III. Ի փոփոխութիւն Մինիստրների Կօմիտէտի 1898 թուի մարտի 26-ին Բարձրագոյն հաստատուած որոշման կարգել՝ Թոյլ տալ Երկրագործութեան և Պետական կալուածների, ներքին Գործոց և Ժողովրդական Լուսաւորութեան Մինիստրներին որ նրանք այս կանօնադրութեան 1 յօդուածում առաջ բերած կանօնների հիման վրայ, ընդունելով հանդերձ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները արքունական կառավարութեան տակ, փոխադարձ համաձայնութեամբ յայտնի կացուցանեն այն կալուածները, որոնք պէտք է ապահովեն Ժողովրդական Լուսաւորութեան տեսչութեան տակ առնուած դպրոցների գոյութիւնը և՛ յետոյ՝ ա) ցոյց տան այն կալուածները, որոնց անհրաժեշտ է թողնել դպրոցների անմիջական կարիքների համար, բ) որոշեն համապատասխան մնացած կա-

լուսածնների արդիւնքի, դրամական գումարների այն չափը, որ
 հւրաքանչիւր տարի պէտք է յանձնուի ժողովրդական լուսաւո-
 րութեան վարչութեանը վերոյիշեալ դպրոցների պահպանու-
 թեան համար:

Մինիստրների կոմիտէի 1903 թուի յունիսի 12-ին
 Բարձրագոյն հաստատուած որոշման համաձայն Երկրագոր-
 զործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրի հետ
 համաձայնութիւն կայացնելուց յետոյ հաստատուած եմ:
 Ս. Պետերբուրգ. 30 յունիսի 1903 թ. ներքին Գործերի Մինիստր
 Ստաս-Սեկրետար (ստորագրեց) Պ. Լ. Բ. Է.:

Կ Ա Ն Օ Ն Ն Ե Ր

Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները և դրամա-
 գլուխները պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տեսչու-
 թեանը յանձնելու կարգի մասին:

1) Տեղեկութիւններ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու այն
 կալուածների մասին, որոնք, Մինիստրների կոմիտէի 1903
 թուի յունիսի 12-ին Բարձրագոյն հաստատուած որոշման
 հիման վրայ, ենթակայ են հոգևոր տեսչութիւնից հանուելուն,
 յանձնվում են՝ Եւրոպական Ռուսաստանի սահմաններում Ներ-
 քին Գործերի Մինիստրութիւնից Երկրագործութեան և Պետական
 կալուածների Մինիստրութեանը և ենթակայ այդ կալուածների
 տեղի համեմատ, Նահանգապետներին և Քաղաքապետներին, իսկ
 Կովկասեան երկրի սահմաններում գտնուող թեմերում, Կառա-
 վարչապետի Վարչութիւնից—Երկրագործութեան և Պետական
 կալուածների Մինիստրի լիազօրին Կովկասում և տեղական Նա-
 հանգապետներին և շրջանների Հրամանատարներին: Երկրագոր-
 ծութեան և Պետական կալուածների Մինիստրութիւնը և այդ
 Մինիստրութեան լիազօրը Կովկասում յանձնում են իրանց ստա-
 ցած տեղեկութիւնները իրանց ստորագրեալ Նահանգական
 Վարչութիւններին:

2) Յիշեալ տեղեկութիւնները, ցուցակների ձևով, քաղուած

էջմիածնի Սինոդի վերջին հաշիւներէց, ստանալու պէս նահանգապետները՝ Պետական կալուածների կառավարիչների հետ համաձայնութիւն կայացնելուց յետոյ, միաժամանակ կարգադրութիւն են անում՝ ուղարկելու իրանց ստորագրեալ վստահելի պաշտօնատար անձանց՝ միատեղ ընդունելու հայ-լուսաւորչական հոգևոր հաստատութիւնների տեսչութիւնից եկեղեցական կալուածները և դրամագլուխները, տալով վերոյիշեալ անձանց պատշաճաւոր ցուցմունքներ, պաշտօնական առաջարկութիւն և ընդունելութեան արձանագրութիւնների և ցուցակների նմուշներ:

3) Իւրաքանչիւր քաղաքում և գաւառում անշարժ կալուածների և դրամագլուխների ընդունելութիւնը սկսվում է առաւելագէս այն գոյքերից, որոնք աչքի են ընկնում իրանց մեծութեամբ:

4) Մատնացոյց արած պաշտօնեաները, տեղը գալուն պէս, հրաւիրում են իրանց յանձնարարած գործին աջակցելու համար՝ տեղական ոստիկանութեան ներկայացուցչին, տեղական հայ-լուսաւորչական գործակալին, եթէ այսպիսին կայ, նոյպէս և այն հոգևոր անձին կամ այն հոգևոր հաստատութեան ներկայացուցչին, որի տեսչութեան տակ գտնվում է ընդունելի գոյքը, և բացի դրանից՝ քաղաքներում քաղաքային հաստարակական վարչութեան ներկայացուցչին, իսկ դիւղերում—երկուսից ոչ պակաս կողմնակի բարեխիղճ անձանց տեղական բնակիչներէց և զիւղական տնտեսէրին: Եկեղեցական կալուածների ընդունելութեան ժամանակ պէտք է գտնուի երեցփոխը կամ ստարօստան, որի անմիջական վարչութեան տակ է գտնվում եկեղեցական ամբողջ գոյքը: (Յօդ. 1225 օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի կանօնադրութեան, հրատ. 1896 թ.):

5) Սկսելով աչքի անցնել ընդունելութեան ենթակայ կալուածները, այդ բանի համար լիազօրութիւն ունեցող անձինք նախ և առաջ պահանջում են որ երեցփոխը, վանահայրը կամ հոգևոր հաստատութեան իշխանաւոր անձը նեկայացնէ իրանց ամբողջ եկեղեցական կամ վանքական, նոյնպէս և սեմինարիական և այլ գոյքերի ինվէնտարային ցուցակը, և օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի կանօնադրութեան 1226 յօդուածով սահմանուած ժապաւինեալ մատեանները, նոյնպէս և յատկազօծերը, կօնարակները սեպհականութեան իսկական փաստաթղթերը, պարտագիրները, պահեստի անդորրագրերը իրանց դրամադուխների կամ խնայողական գանձարանի գրքոյիները, նոյնպէս և ուրիշ ակտեր, որոնք վերաբերում են եկեղեցու տեսչութեան տակ գտնուող գոյքերին, պարտագիրներին և դրամագլուխներին:

Ծանօթութիւն. Հայ-լուսաւորչական վանքերի մեծամասնութեան մէջ կրօնական միաբանութիւնների բացակայութեան և օրէնքով սահմանուած (օտար. դաւանութ. հոգ. գործ. կանօնադ. 1235 յօդ.) վանքական վարչութիւնների բացակայութեան պատճառով, հարկաւոր է որ, ներկայ պայմաններում, կալուածներ ընդունելու տեղը գնալուց առաջ, պահանջել վերնցոյց տուած կարգով տեղական թեմական կոնսիստորիաներից, որոնց մէջ կենդրոնացած են օրէնքով, բոլոր տեղեկութիւնները, որ նրանք ներկայացնեն դօկումենտներ և ցուցակներ:

6) Յիշեալ ցուցակները և դօկումենտները ստուգելուց յետոյ, լիազօրները սկսում են ընդունել նոյն իսկ գոյքը, որի ժամանակ աչքի առաջ է առնվում՝

ա) քաղաքային տները, խանութները, քարվանսարանները, ջրաղացները, դինու մառանները և այլ տնտեսական շինութիւնները, բայի բնակութեան համար որոշուած շինուածքները և բնակարանները, նոյնպէս և տնտեսութեան պահեստները և շինութիւնները, որոնք թողնվում են հոգեւորականութեան տրամադրութեան տակ նրա կարիքների համար, ընդունվում են նրանց պատկանող ամբողջ ինվէնտարով և նրանց տակ գտնուող գետնով:

բ) Պատրիարք կաթողիկոսի և վիճակաւոր առաջնորդների ամարային բնակարանները, ուր որ դրանք հնուց գոյութիւն ունին, նրանց մօտ գտնվող այգիներով, բանջարանոցներով և ծառաստաններով թողնվում են յիշեալ հոգեւոր անձանց իրականց տակ:

գ) Հողային կալուածներում թէ վարեւահողերում և թէ անտառներում կալուածքի հետ միասին առնվում են արտադրութեան բոլոր գործիքները, սակայն հայր և ուրիշ տնտեսական առ ձեռն պաշարեղէնները թողնվում են այն անձերին և հաստատութիւններին, որոնց իրաւասութիւնից հանվում են կալուածները:

դ) Եթէ հողային կալուածները, որոնք պատկանում են եկեղեցուն կամ հոգեւոր հաստատութեանը, աւելի են օրէնքով սահմանուած 3 դեսեստիւնից աննշան չափով և բաժանելուց յետոյ չեն կարող առանձին տնտեսական միութիւն կազմել, այդ դէպքում այդ աւելորդները, մինչև նոր անօրէնութիւնը, չեն վերցնվում և այս մասին պէտք է յիշատակել արձանագրութեան մէջ, և

ե) դրամագլուխներից պէտք է ընդունուեն բոլոր տոկոսաբեր թղթերը, անշարժ կաքերի գրաւթղթերը և պարտաթղթերը, իսկ եկեղեցական առ ձեռն դրամից բոլոր կլոր հա-

ընդհանրապես, բացի հազար, բուլղարներին, Աւելորդը թողնվում է եկեղեցական ընթացիկ ծաղրերի համար, որի մասին պէտք է յիշատակել ընդունելութեան արձանագրութեան մէջ:

7) Եկեղեցիներին և հոգևոր հաստատութիւններին ընդունւող դոյքերը մանրագնին կերպով նայելուց յետոյ տեղւոտեղը, լիազօրները կազմում են՝ նրանց տուած օրինակով և ընդունելութեան և նայելուն մասնակցող անձերի ստորագրութեամբ, մանրամասն արձանագրութեան երկու օրինակ գոյքերի ընդունելութեան մասին, ապա յանձնելով յիշեալ անշարժ կալուածները իրանց պատկանալիքների հետ միասին պետական կալուածների Վարչութեան կողմից այդ բանի համար լիազօրութիւն ունեցող պաշտօնակային, զեկուցանում են անյապաղ այդ մասին նահանգապետին և տեղական կառավարութեան, ներկայացնելով միննոյն ժամանակ իրօք ընդունուած դոյքերի ցուցակագրութիւնները՝ ներքին գործերի և հողագործութեան և պետական կալուածների Մինիստրներին ուղարկելու համար: Դրամագուլանների ղօկումենտները և նոյն իսկ դրամագուլանները, որտեղ այդպիսիք կը գտնուեն, ներկայացնում են նահանգապետներին ուղարկելու իբրև աւանդ ներքին գործոց Մինիստրութեան ըստ օտար գաւանդութիւնների հոգևոր գործերի Դեպարտամենտի:

8) Եթէ որևէ եկեղեցու կամ հոգևոր հաստատութեան անշարժ կալուածքը գտնվում է ուրիշ գաւառում կամ նահանգում, այդ դէպքում լիազօրները՝ նրա ղօկումենտները և ցուցակագրութիւնները պահանջելուց յետոյ ներկայացնում են նրանց տեղական Նահանգապետին ուղարկելու այն նահանգի կառավարչին, ուր զետեղուած է կալուածքը, որպէս ղէ վերջինը կարգադրութիւն անէ նրան ընդունելու համար:

9) Եթէ ընդունուած կալուածքը կամ նրա մի մասը տուած է կապալով, կամ որևէ անձի օգտուելու համար առանձին պայմանով կամ ըստ տեղական սովորութեան, այն դէպքում կապալառուներին կամ վարձակալներին տեղեկութիւն է տրվում յիշեալ գոյքը գանձարանի ձեռքը անցնելու մասին և միննոյն ժամանակ նրանց զգուշացնում են թէ հետևեալ վճարները ներանք պարտաւոր են այսուհետև ներկայացնել ենթակայ գանձարանները, ճշտութեամբ ցոյց տալով համապատասխան աւանդները (դեպօզիտները), իսկ առարկայական վճարները այն անձին, որ լիազօրութիւն կունենայ կառավարելու ընդունած կալուածքը:

10) Թիշեալ կալուածները ներկագործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրութեան տեսչութեան յանձնելու

համար բոլոր ծախքերը կատարվում են այն կրեդիտներից, որոնք նշանակուած են կամանդիրովկանների համար, իսկ յետոյ կատարուած ծախքերը հոգացվում են այն գումարից որ պէտք է վերցնուի 10% քանակութեամբ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու անշարժ կալուածների եկամուտից, իսկ ինչ վերաբերում է դրամագլուխների ուղարկելուն և փոխադրութեանը ներքին Գործերի Մինիստրութեան տեսչութեանը այդ ծախքերը կատարվում են այդ դրամագլուխների հաշուին:

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„Правительственный Вѣстникъ“-ում տպագրուած է հետևեալ կառավարչական հաղորդագրութիւնը.

«Օգոստոսի 29-ին Գանձակում տեղական հայերի մի խումբ անկարգութիւններ կատարեց՝ 1903 թւականի յունիսի 12-ին տեղի ունեցած Բարձրագոյն հրամանի առիթով՝ հայոց եկեղեցական կալուածները քաղաքացիական իշխանութիւններին յանձնելու վերաբերմամբ: Կանչուած զօրքերի վրայ հայերը ըսկսեցին քարեր գցել և վիրաւորեցին 3 զինուորների: Անկարգութիւնները դադարեցնելու համար զօրքերը ստիպուած էին դործ դնել հրազէնք, որից յետոյ ամբոխը ցրուեց, թողնելով անկարգութիւնների տեղում 7 սպանուածներ և 27 վիրաւորուածներ:—Օգոստոս 31-ին: Թիֆլիսում, պատարագից յետոյ հայոց մայր եկեղեցում, հոգևորականութիւնը եկեղեցու գաւթում՝ երկուհազար հոգուց բաղկացած ամբոխի ներկայութեամբ հոգեհանդիստ կատարեց այն վեց անձերի յիշատակին, որոնք սպանուած էին Գանձակում այնտեղի հայերի յարուցած անկարգութիւնների ժամանակ: Հոգեհանգստից յետոյ Տէր-Արարատեան քահանան նոյն վայր կարդաց եկեղեցական կալուածների առման համար: Նոյն այդ ժամանակ ցրում էին յեղափոխական կոչեր: Ամբոխը աղաղակում էր, գցում էր քարեր և մօտաւորապէս 40 անգամ հրազէնք պարպեց ոստիկանութեան պաշտօնեաների վրայ: Վերջինները պատասխանում էին՝ օդի մէջ հրազէնք արձակելով, որի ժամանակ սակայն մի քանի հոգի ամբոխից վէրքեր ստացան: Մի բանուոր մահացու վէրք ստացաւ: Ոստիկանական պաշտօնեաներից մի քանի հոգի թեթև վէրքեր ստացան քարերով, մէկը սպանուեց: Անկարգութիւնների տեղը կանչուեցին կողակներ, որոնք և ցրեցին ամբոխը՝ ձերբակալեալներ, 1903.

լելով անկարգութիւններ սկսողներին, որոնց թուում և Տէր-Արարատեան քահանային:

«Кавказъ» լրագրում տպագրուած են հետևեալ պաշտոնական հաղորդագրութիւնները.

«Օգոստոսի 29-ին, առաւօտեան ժամը 8-ին, Գանձակում, քաղաքի ծայրում, հայոց եկեղեցու մօտ, զանդակի ձայնի վրայ հաւաքուեց մի քանի հազար հայ բողոքելու հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները՝ սոյն տարուայ յունիսի 12-ի Բարձրագոյն հրամանի համաձայն՝ արքունական կառավարութեան յանձնելու դէմ և պահանջելու բացարձակ դիմադրութիւն այդ օրէնքը գործադրելուն: Յրուելու մասին եղած յորդորներն ու պահանջումներն աջողութիւն չ'ունեցան, և ամբօրը, քարեր նետելով, յետ մղեց ոստիկանութեանն ու ոստիկանական պահնորդախմբին մինչև միւս եկեղեցին, որը գտնուում է քաղաքի կենտրոնում: Յրուելու մասին երկրորդ անգամ եղած պահանջին ամբօրը պատասխանեց նորից քարեր արձակելով: Այդ միջոցին վրայ հասան կանչուած զօրքերը: Ամբօրը ցրելու համար եղած երրորդ փորձից յետոյ ամբօրը հեծեալ պահնորդախմբին և ոստիկաններին դիմաւորեց քարերի կարկուտով և ատրճանակներ արձակելով, որի ժամանակ վիրաւորուեցին ոստիկանական մի պահնորդ, մի ոստիկան և ապանդուղեան պահեստի զօրաբաժնի մի ղինուոր, այն ժամանակ զօրքերը սկսեցին կրակել հրացանները, ամբօրն անյապաղ ցրուեց: Առայժմ հաստատուած է, որ եօթ հոգի ըսպանուած են և քսանեօթ հոգի վիրաւորուած:»

«Օգոստոսի 31-ին Թիֆլիսում, Վանքի մայր եկեղեցու դաւթում, ժամի 12 1/2-ին, տեղի ունեցաւ հոգեհանդիստ, որին ներկայ էին մօտ 2000 անձինք, որոնք դրանից առաջ եկեղեցում ժամերգութիւն էին լսում: Հոգեհանգստի վերջնալուց յետոյ՝ ամբօրի մէջ սկսեցին ցրել հայերէն լեզուով պրոկլամացիաներ, և մինչոյն ժամանակ ամբօրը յարձակուելով դաւթի մէջ գտնուող ոստիկան ղինուորների վրա՝ սկսեց ծեծել նրանց: Ոստիկանական ղինուորներին անյապաղ օգնութեան հասաւ 3-րդ քաղաքամասի պրիստաւ Գեդեանով՝ ոստիկանական մի զօրախմբի հետ, որ գտնուում էր եկեղեցու պարսպից դուրս: Ամբօրը դիմաւորեց ոստիկաններին ատրճանակների հարուածներով և քարերով, որոնց ոստիկանները պատասխանե-

ցին իրանց իշխանութեան հրամանով ատրճանակների հարուածներով Դրանից յետոյ անկարգութիւնների տեղը հասաւ Թիֆլիսի ոստիկանպետը ձիաւոր պահապանների հետ միասին և վերջ դրեց անկարգութիւններին, իսկ վրայ հասած կողակների մի զօրախմբի օգնութեամբ վերջնականապէս վերականգնուեց հասարակական կարգը: Ոստիկաններից մի քանի հոգի ստացան վնասուածքներ, ամբոխից մէկ հոգի մահացու վէրք է ստացել:

«Սեպտեմբերի 2-ին կարսում, առաւօտեան 10¹/₂ ժամին, նշանակուած պաշտօնեաները ձեռնամուխ եղան արքունի իշխանութեան տեսչութեան տակ ընդունելու հայոց ս. Նշան և ս. Աստուածածին եկեղեցիների գոյքերը: Ձանդահարութեան ձայնի հրաւերով հաւաքուեց հայերի մեծ բազմութիւն և տեղաւորուեց ս. Նշան եկեղեցու շուրջը, ինչպէս նաև կողերների վրայ և հարևան տներում: Ոստիկանութեան և ոստիկանական պահապանների պահանջին՝ ցրուելու և հեռանալու այդտեղից՝ ամբոխը պատասխանեց քարերի տարափով և հրացանաձգութեամբ յետ մղեց ոստիկանութեան: Շուտով եկեղեցու մօտ եկան ուրիշ պահապան զինուորներ, չրջանի կառավարչի հետ միասին և կողակների գնդի երկու հարիւրեակ՝ դնդապետ Կվիյցինսկու հրամանատարութեամբ: Շարունակ աւելացող ամբոխը նորանց էլ դիմաւորեց քարերով և հրացանաձգութեամբ: Որովհետև ցրուելու պահանջը չը կատարուեց, ուստի պահապանները ստիպուած էին մէկ-մէկ հրադէնք պարպել, որից յետոյ պահապանները կողակների օգնութեամբ մաքրեցին հրապարակը և տները ամբոխից: Այդ ժամանակ հրապարակին մօտեցաւ բերդապահ գնդի մի վաչտ: Ոստիկանական պահապաններից մէկը վիրաւորուեց, և մի քանի հոգի էլ վնասուածքներ ստացան: Ամբոխից սպանուած է մի մարդ և երկուսն էլ վիրաւորուած են: Ս. Աստուածածին եկեղեցու մօտ ընդունող պաշտօնեաներին նոյնպէս սպասում էր հայերի բազմութիւն, որ սակայն ցրուեց զօրքերի միջոցով առանց դէնքի դիմելու: Ձերբակալուած են 77 անձինք, որոնց թւում և երկու քահանաներ: Ընդունողները ցուցակագրեցին եկեղեցական գոյքերը:

«Սեպտեմբերի 2-ին Բագու քաղաքում, երեկոյեան մօտ 5 ժամին, եկեղեցու զանգի հրաւերով, տեղական մայր եկեղեցու գաւթի մէջ հաւաքուեց հայերի նշանաւոր բազմութիւն: Ոստիկանութեան առաջարկութեանը ցրուելու՝ ամբոխը պատասխանեց քարեր և ատրճանակներ արձակելով: Ատրճանակներ էին արձակում մինչև անդամ եկեղեցու պատուհաններից. այս պատճառով էլ կանչուեցին երկու հարիւրեակ կողակներ և

Սալեանի հետեակ զնդից կէս վաշտ Ամբոխը զօրքերին ևս դիմաւորեց քարերով ու ատրճանակներ չարաւաններով և միևնոյն ժամանակ պահուեց եկեղեցու գաւթի քարէ պարսպի ետև և եկեղեցու մէջ: Այս պատճառով էլ կէս-վաշտը կրակ բացեց, և ամբոխը, ժողովելով սպանուածներին ու վիրաւորուածներին, թաքնուեց մայր եկեղեցու մէջ, որը և շրջապատուեց զօրքերով: Ամբոխից ձերբակալուեցին 45 անձինք. մնացածները ցրուեցին: Գտնուած և չբաւուած է շատ զէնք, նոյնիսկ եկեղեցու մէջ և նրա սեղանի վրայ գտնուեցին վայր ձգած ատրճանակներ, լիք և դատարկ փամփուշտներ: Զօրքերից թեթև փնասուած են քարերով մի օֆիցեր և չորս զինուոր Սալեանի զնդից և սպանուած է քարերով մի նաւաստի «Գէոգ-Թէփէ» զինուորական նաւից, որ պատահամբ անցնում էր այստեղից: Բացի դրանից փնասուած է նաև ոստիկանապետի պաշտօնակատարը: Ամբոխի տուած զոհերի թիւը դեռ ևս յայտնի չէ:

«Որպէս լրացումն այս տեղեկութեան, առաջ ենք բերում, համաձայն Բագուի նահանգապետի հաղորդագրութեան, որ հիմնուած է ստուգուած տեղեկութիւնների վրայ, հետեւալ փաստերը.—սեպտեմբերի 2-ին, Բագու քաղաքի հայոց եկեղեցու գաւթում տեղի ունեցած անկարգութիւնների ժամանակ սպանուած են ամբոխից երկու մարդ, հիւանդանոցում վէրքերից մեռել են երեք հոգի և եօթը հոգի էլ պառկած են ծանր վիրաւորուած: Թեթև վիրաւորուածները, որոնց վէրքերը մի անգամ կապուած են միայն, հինգ հոգի են:»

«Սեպտեմբեր 12-ին Շուշի քաղաքում հայոց եկեղեցիներին պատկանած կալուածները արքունի տեսչութեան տակ ընդունելու ժամանակ հաւաքուեց հայերից կազմուած ամբոխ, որը սկսեց աղաղակել և սուլել, բայց այս հանգամանքը չը կանգնեցրեց ընդունողների աշխատանքը: Երբ մասնաժողովը արդէն վերջացրել էր ընդունելութիւնը և դառնում էր յետ, գրողուած ամբոխը ուղևորուեց դէպի նահանգապետի բնակարանը: Ամբոխը կանգնացնելու համար առաջ ուղարկուեցին ոստիկանական պահապաններ և կողակների կէս վաշտ, որոնց վրայ ամբոխի միջից և տների կտուրներից ու պատշգամբներից սկսեցին գցել քարեր և արձակել ատրճանակներ ու հրացաններ: Կէս-վաշտը կրակ բացեց և մաքրեց փողոցները: Այդ ժամանակ վիրաւորուեցին երկու կողակ և մի ոստիկանական պահապան: Ամբոխից սպանուածների թիւը մուծն ընկնելու պատճառով չ'իմացուեց:»

«Кавказъ» լրագրի 245-րդ համարում տպագրուած է. «Ներքին գործերի մինիստրը, սեպտեմբերի 15-ին ուղարկուած հեռագրով, տեղեկացրեց կովկասեան քաղաքացիական մասի կառավարչատեին, որ Կարս, Գանձակ, Շուշի և Նուխի քաղաքներում մտցնում է սաստկացրած պաշտպանութեան դրութիւն»:

Նոյն պաշտօնական լրագրում տպագրուած են հետևեալ պարտադիր կանոնները Գանձակ, Շուշի և Նուխի քաղաքների համար:

«Յօդ. 1) Ժողովրդի համախմբումները և ժողովերը փողոցներում, հրապարակներում, այգիներում, կայարաններում և հասարակական այլ տեղերում խորհրդակցութիւնների կամ գործողութիւնների համար, որոնք հակառակ են հասարակական կարգին և խաղաղութեան, ինչպէս նաև հետաքրքրուող հասարակութեան համախմբումներն արգելում են: Յօդ. 2) Ժողովուածները պարտաւոր են ոստիկանութեան առաջին պահանջմամբ անյապաղ ցրուել: Յօդ. 3) Ոստիկանութեան պահանջներին անխօս և անյապաղ չը հնազանդուողները ենթարկուած են վարչական կարգով համաձայն պետական կարգը և հասարակական խաղաղութիւնը պաշտպանելու համար ձեռնարկուելիք միջոցների կանոնադրութեան 15-րորդ և 16-րորդ յօդուածներին՝ 500 րուբլի տուգանքի կամ բանտարկութեան մինչև 3 ամիս: Այսպիսի պատիժներ տալու համար՝ համաձայն սաստկացրած պաշտպանութեան դրութեան վերաբերեալ կանոնադրութեան 16-րորդ յօդուածի 1 կէտին՝ եւ լիազօրութիւն եւ ապրիս Գանձակի նահանգապետին: Յօդ. 4) Այս պարտադիր կանոնները զօրութիւն են ստանում հրատարակուելու օրից:

Ստորագրել է սենատոր, գեներալ-ադիւտանտ Իշխան Գոլիցին: Նոյնպիսի պարտադիր կանոններ հրատարակուած են նաև Կարս և Ալեքսանդրօպոլ քաղաքների համար:

Օգոստոսի 29-ին, Կարսում, «Кавказъ» լրագրի ասելով,— մի խուլ փողոցում, Կուբինսկի գնդի զօրանոցի ետևում, Տոնօււի բնակարանում, տեղի ունեցաւ ուռմբերի պայթումն. մեռան այդ բնակարանում գտնուող չորս հայեր, որոնց մէջ նաև տանուտէր Տոնօււը. պայթման ժամանակ ծանր վիրաւորուեց նաև ամերիկահպատակ Նահիկեան, որ մի քանի օր առաջ եկել էր Կարս և որ շուտով մեռաւ ստացած վէրքից: Խուղարկութեան ժամանակ բնակարանում գտնուեցին 38 պղնձէ ուռմբեր, պայթու-

ցիկ սնդկի երեք կապսիւլներ, Բիկֆորտի ժապաւէն, ժելատին և այլ պատկանելիքներ: Դննութիւնը շարունակուում է:

«Правительственный Вѣстникъ»-ում տպագրուած է հետևեալը. «Օգոստոսի 28-ին, երեկոյեան, Գոմել քաղաքի շուկայում, մի գիւղացու և առևտուր անող մի հրէուհու մէջ կռիւ ծագեց, որ շուտով փոխուեց կատաղի կռիւ հրէաների և ռուսների մէջ: Կարգը վերահաստատելու ժամանակ՝ հրէաների ամբոխի միջից քարեր գցուեցին ոստիկանական պաշտօնեաների վրայ և գնդակ արձակուեց ատրճանակից, որին ոստիկանական պաշտօնեաները պատասխանեցին գնդակներ արձակելով օդի մէջ: Կռիւ ժամանակ մի ռուս դանակի մահացու հարուած ըստացաւ մի հրէայից՝ պարանոցին, մի հրէայ գնդակի թեթև վէրք ստացաւ և 7 հոգի վիրաւորուեցին քարերով: Սեպտեմբերի 1-ին, կէսօրուայ ժամանակ, անկարգութիւնները վերսկսուեցին: Ռուս բանուորները, վրէժ լուծելով օգոստոսի 29-ին իրանց հասցրած վիրաւորանքի համար, անկարգութիւններ արին և սկսեցին քանդել հրէաների բնակարաններն ու խանութները: Հրէաների հետ ունեցած ընդհարման ժամանակ երկու կողմից էլ վիրաւորուեցին մի քանի տասնեակ մարդիկ: Կարգը վերականգնելու համար՝ անկարգութիւնների տեղը կանչուեցին զօրքեր, որոնց հրէաները դիմաւորեցին հրազէնք արձակելով և այս հանգամանքը ստիպեց զօրքին զէնքի դիմելու, որից յետոյ ամբոխը ցրուեց, և կարգը երեկոյեան վերականգնուեց: Այն տեղեկութիւններով, որ ժողովեց Մոգիլիի նահանգապետը անկարգութիւնների տեղը հասնելուց յետոյ, քաղաքային հիւանդանոցներում բժշկուում են վիրաւորուածներից՝ քրիստոնեաներ 5 հոգի և հրէաներ 9 հոգի. սպանուած են՝ քրիստոնեաներից 4 և հրէաներից 2 հոգի: Ստացուած լրացուցիչ տեղեկութիւններին նայելով, Գոմել քաղաքում անկարգութիւնները դադարեցնելու ժամանակ, սեպտեմբերի 1-ին տեղական հրէայ բնակիչները, դիմուած դանակներով, խանչալներով և ատրճանակներով, դիմադրութիւն էին ցոյց տալիս զօրքին, որ չէր թողնում նըրանց կռելու քրիստոնեաների դէմ, և հրազէնք էին արձակում զինուորների վրայ տներից և ցանկապատերի ետևից: Ափխազեան հետևակ գնդի 6-րդ վաշտի ֆելդֆերելը դանակի վէրք ստացաւ մի հրէայից պարանոցին այն ժամանակ, երբ կամենում էր ձերբակալել մօտիկից նրա վրայ հրազէնք արձակող հրէուհուն, որ կարողացաւ թաքնուել: Կռիւ ժամանակ, ինչպէս նաև զօրքի միջոցով անկարգութիւնները դադարեցնելիս,

ընդամենը սպանուած են 4 քրիստոնեայ և 4 հրէայ, վիրաւորուած են 7 քրիստոնեայ և 8 հրէայ, որոնցից մէկը մեռաւ: Մինչև այժմ քանդուած տների ու խանութների յայտնի դարձած թիւը 200 է: Ձերբակալուած են 68 անձինք, որոնք մասնակցել են անկարգութիւններին: Գուցէ կողոպտման դէպք տեղի չէ ունեցել: Հանգստութիւնը քաղաքում պահպանուած է զօրքերով: Զօրքի գլխաւորների և դատաստանական պաշտօնեաների վկայութեամբ, ոստիկանութեան գործողութիւնները անկարգութիւնները ճշկելու ժամանակ անբասրելի էին, և միայն չնորհիւ ոստիկանապետի արած կարգադրութիւնների՝ անկարգութիւնները սահմանափակուեցին համեմատաբար չնչին չրջանի մէջ և չը տարածուեցին ամբողջ քաղաքում: Անկարգութիւնների պատճառը, ազգաբանակութեան բարեմիտ մասի ընդհանուր կարծիքով, տեղական հրէաների վերին աստիճանի թշնամական և սպառնական դիրքն էր, որ նրանք բռնել են դէպի քրիստոնեաները:

Այն տեղեկութիւններով, որ ժողովել են Անդրկովկասեան վիճակագրական կոմիտետի յանձնարարութեամբ Երևանի նահանգական և Կարսի չրջանային վիճակագրական կոմիտետները, 1902 թւականի ընթացքում Երևանի նահանգի և Կարսի չրջանի զանազան քաղաքային և գիւղական հասարակութիւնների անդամ են գրուել 18,132 հոգի երկու սեռից: Դրանք բոլորն էլ համարեա հայ-փախստականներ են թիւրքիայից, որոնք բընակիչ են գրուել գլխաւորապէս Երևան, Ալեքսանդրօպոլ, Նախիջևան և Կարս քաղաքներում և Կաղզուան աւանում: Երևանում գրուել են 3,896 հոգի, Ալեքսանդրօպոլում—2,027, Նախիջևանում—696, Կարսում—10,082 և Կաղզուանում—5,594 հոգի:

«Баку» լրագրում կարդում ենք. «Անհրաժեշտ համարելով մի անգամ ընդ միշտ կարգաւորել այն բազմաթիւ պարսկահրպատակների գրութիւնը, որոնք ապրում են Կովկասում կամ առանց ազգային անցագրերի կամ այնպիսի անցագրերով, որոնք վկայուած չեն Պարսկաստանի ռուսական հիւպատոսների կողմից, կովկասեան քաղաքացիական մասի կառավարչապետը մի չրջաբերականով յանուռ նահանգների և չրջանների կառավարիչների՝ առաջարկեց նրանց այդպիսի պարսկահպատակներին նշանակել 6-ամսեայ ժամանակամիջոց, որի ընթացքում նրանք պէտք է ստանան ազգային անցագրեր՝ վկայուած

Պարսկաստանի ռուսական հիւպատոսների կողմից: Բացի սրանից պէտք է ընտանեկան ցուցակներ կազմուեն այն պարսկահպատակների համար, որոնք գրուած են կովկասեան որևէ քաղաքի կամ գիւղի բնակիչ, որպէսզի նախօրօք համաձայնութիւն կայացնելով պարսկական կառավարութեան հետ, կարելի լինի հանել նրանց պարսից հպատակութիւնից եւ գրել ռուսահրպատակ: Վաղ ժամանակներից այստեղ ապրող պարսկահպատակների որդոցն և թոռներին, որոնք հասել են չափահաս տարիների և չ'ունեն օտարահպատակների համար սահմանուած անցագրեր, պէտք է տրուեն անցագրեր, եթէ կ'ապացուցուի, որ նրանք ծնուել և մշտապէս ապրել են Կովկասում—հակառակ դէպքում նրանք եւ 6-ամսեայ ժամանակամիջոցի ընթացքում պարտաւոր են ներկայացնել վկայուած ազգային անցագրեր: Կովկասեան նահանգների և շրջանների կառավարիչները պարտաւոր են ուղարկել Թաւրիզի գլխաւոր հիւպատոսին այն բոլոր պարսկահպատակների ընտանեակ ցուցակները, որոնց անցագրերը պէտք է վաւերացուեն նրանց բացակայութեամբ: Այն անձինք, որոնք չեն կատարի այս պայմանները վերոյիշեալ ժամանակամիջոցի ընթացքում, կ'աքսորուեն պետութեան սահմաններից դուրս:

Այս տարուայ յունիսի 10-ին հրատարակուած օրէնքով որոշուած են կանոններ Թուրքաստանի (Սիր-Պարիայի, Ֆերգանեան և Սամարղանդի շրջաններ) արքունական հողերի վրայ գաղթականութիւններ հաստատելու կանոններ: Այդ հողերը յատկացրուած են Եւրոպական-Ռուսաստանից գաղթող ուղղափառ բուն ռուս գիւղացիներին և մեչչաններին: Գաղթականներից իւրաքանչիւր արական շունչին տրուելու է ռոտգոռոզ հողերից 3 դեսետին, իսկ այլ տեսակ հողերից՝ որքան անհրաժեշտ կը լինի և հնարաւոր:

Գաղթականներին տրոււմ են մի քանի արտօնութիւններ. 5 տարով ազատուելու են հարկերից, յաջորդ 5 տարին հարկ են վճարելու կէս չափով, 6 տարի ազատուելու են զինուորագրութիւնից և այլն:

Վուրճ-ի № 7-ում (երես 204) հաղորդուած էր կառավարիչ սենատի որոշումը՝ զինուորական ծառայութեան մրտնոդների երգման մասին: Վերջերս ներքին գործերի մինիստրը մի շրջաբերական է ուղարկել զինուորագրական ատեաններին, որով պատուիրոււմ է նրանց այսուհետև նորակոչ զինուորսնե-

րին ծառայութեան հաւատարիմ մնալու երդումն տալ ոչ ատենաներում, այլ քրիստոնեաներին—եկեղեցիներում, իսկ հրէաներին—սինագոգներում:

Մամուլի վերաբերեալ կարգադրութիւններ.

Ներքին գործերի մինիստրը թոյլ տուեց Կովկասեան Լեռնային Ընկերութեանը հրատարակել Պետերբուրգում, Լեռնային ինժեներ Դրէյերի խմբագրութեամբ, մի ամսագիր՝ «Вѣстникъ Кавказскаго горнаго общества» անունով: Ամսագրի մէջ, բացի ընկերութեան ընդհանուր ժողովների արձանագրութիւններէ, պէտք է տպագրուեն տեղեկութիւններ այն ճանապարհորդութիւնների մասին, որոնք կատարուում են Կովկասում թէ՛ ռուսների և թէ՛ օտար տուրիստների կողմից, նոյնպէս և յօդուածներ Կովկասի աշխարհագրութեան, ազգագրութեան, հնագիտութեան և երկրաբանութեան մասին: